पदाश्रितः। तदा घातेऽपि हन्तव्यो बलेनापि सुरक्षितः। विद्यमाने नृपे यस्य स्वकीये च नृपत्रयम्। प्राप्नोति तु यदा तस्य चतुराजी तदा भवेत्। नृपेणैव नृपं हत्वा चतुराजी यदा भवेत्। द्विगुणं वाहयेत् पश्चान्यथैकगुणं भवेत्। स्वपदस्थं यदा राजा राजानं हन्ति पार्थिव!। चतुरङ्गे तदा भूप! वाहयेच्च चतुर्गुणम्। यदा सिंहासने काले चतुराजी समुत्थिता। चतुराजी भवत्येव नतु सिंहासनं नृप!"। अत्रेदं बीजम् उभयथा जयेऽपि परसिंहासनाधिकारात् परराजवधे शौर्य्यातिक्यनिष्कण्टकत्वदर्शनात् क्रीडायामपि तथा कल्प्यते। "राजद्वयं यदा हस्ते आत्मनोरात्रि संस्थिते। परेण संहृतस्तैको बलेनाथपहार्य्यते। राजद्वयं यदा हस्ते न स्यादन्यकरे परः। तदा राजा हि राजानं घातेऽपि तं हनिष्यति। नृपाकृष्टो यदा राजा गमिष्यति युधिष्ठिर!। घाताघाते पि हन्तव्यो राजा तत्र न रक्षकः। कोणं राजपदं त्यक्त्वा वटिकान्तं यदा व्रजेत्। वटी च षट्पदं नाम तदा कोष्ठबलं नयेत्। यदा तस्य भवेत् पार्थ! चतुराजी च षट्पदम्। तदापि च चतुराजी भवत्येव न संशयः। पदातेः षट्पदे विद्धे राज्ञा वा हस्तिना तथा। षट्पदं न भवेत्तस्य अवश्यं गृह्णु पार्थिव!। सप्तमे कोष्ठके यत् स्याद्वटिका दशमेन वै। तदान्योन्यञ्च हन्तव्यं सुखाय दुर्बलं बलम्। त्रिवटीकस्य कौन्तेय! पुरुषस्य कदाचन। षट्पदं न भवत्येव इति गोतमभाषितम्। नौकैका वटिका यस्य विद्यते खेलने यदि। गाढ़ावटीति विख्याता पदं तस्य न दुष्यति"। पदं राजपदं कोणपदञ्च। "हस्ते रङ्गे बलं नास्ति काककाष्ठं तदा भवेत्। वदन्ति राजसंघाः सर्वे तस्य प्रस्तौ जयाजयौ। प्रोत्थिते पञ्चमे रात्रि स्थिते ब्रह्मा च षट्पदे। अशौचं स्यात्तदा हन्ति चलित्वा चालितं बलम्। द्विराष्टत्रागते तस्मात् हन्यात् परबलं जयी। पार्थ! सिंहासने काले काककाष्ठं यदा भवेत्। सिंहासनं भवत्येव काककाष्ठं न भण्यते। उपरिष्टाच्च यत्स्थानं तस्योपरि चतुष्टये। नौकाचतुष्टयं यत्र क्रियते तस्य नौकया। नौकाचतुष्टयं तस्य वृहन्नौकेति भण्यते। न कुर्य्यादेकदा राजन्! गजस्याभिमुखं गजम्। यदि कुर्वीत धर्म्मज्ञः पापग्रस्तो भविष्यति। स्थानाभावे यदा पार्थ! हस्तिनं हस्तिसंमुखम्। करिष्यति तदा राजन्! इति गोतमभाषितम्। प्राप्ते गजद्वये राजन्। हन्तव्योवामतोगजः"। इति चतुरङ्गक्रीड़नम्।

चतुरङ्गिन् त्रि॰ चत्वारि अङ्गानि हस्त्यश्वरथपदातयः भूम्ना सन्त्यस्य इनि। बाहुलेन हस्त्यश्वादिसैनाङ्गचतुष्टययुक्ते। "चालयन् वसुधां चेमां बलेन चतुरङ्गिणा" भा॰ आ॰ ९४अ॰। स्त्रियां ङीप्। "प्रेषयिष्ये तदार्थाय वाहिनीं चतुरङ्गिणीम्" ७३अ॰।

चतुरङ्गुला स्त्री चतस्रोऽङ्गुलयः प्रमाणमस्य पर्व्वणः अच्समा॰। १आरग्वधे (सोन्दाल)। अमरः। २चतुरङ्गुलमिते त्रि॰। "स चतुरङ्गुलमेवोभयतोऽन्तत उपगृह्णति" शत॰ ब्रा॰ १०।२।२।१। "तच्छाखास्समा दीर्घाः प्रादेशाश्चतुरङ्गुलाः" आ॰ त॰ छन्दोप॰।

चतुरस्र न॰ चतुर्णामस्रत्वाणां समाहारः द्वन्द्वा॰ न स्त्रीत्वम्। "अस्रत्रयेतरष्टस्राष्टहस्त्रम्बीरनिष्कुकैः। चतुरस्रं हि, पञ्चास्रं बीजपूरयुतं भवेत्" भावप्र॰ उक्ते अस्रत्रयेतरादिचतुष्के।

चतुरशीति स्त्री चतुरधिका अशीतिः। (चौराशी) १चतुरधिकाशीतिसंख्यायां २तत्संख्यान्विते च। पूरणे डट्। चतुरशीत तत्संख्यापूरणे त्रि॰ स्त्रियां ङीप्।

चतुरश्र त्रि॰ चतस्रोऽश्रयः कोणा अस्य नि॰ अच्। १चतुष्कोणे पा॰ तालव्यमध्यस्यैव निपातनम्। दन्तमध्यत्वे चतुरश्चिरित्येव स्यात्। अस्य दन्त्यमध्यत्वं शब्दकल्पद्रुमोक्तं चिन्त्यम् सुप्रातस्त्वेति" पा॰ ५।४।१ रू॰ तालमध्यस्यैव ग्रहणात् "चतुरश्रं त्रिकोणं वा वर्त्तुलं चार्द्धचन्द्रकम्। कर्त्तव्यमानुपूर्व्येण ब्राह्मणादिषु मण्डलम्" बौधा॰। २ब्रह्मसन्नाने केतुभेदे पु॰ "चतुरश्रा, ब्रह्मसन्नानाः" हु॰सं॰११अ॰। केतुशब्दे दृश्यम्। ३अन्यूनानतिरिक्ते त्रि॰। "बभूव तस्याश्चतुरश्रशोभि" कुमा॰। "चतस्रोऽश्रयोऽस्य तच्चतुरश्रमन्यूनानतिरिक्तम्" मल्लि॰।

चतुरात्मन् पु॰ चतुरं निपुणम् आत्मा मनोऽस्य चत्वारोबुद्ध्यादय आत्मानोयस्य, चतस्रोविभूतय आत्मानोऽस्य वा। परमेश्वरे विष्णौ। "चतुरात्मा चतुर्व्यूहः" "चतुरात्मा चतुर्भावश्चतुर्वेदविदेकपात्" इति च विष्णुस॰। "रागद्वेषादिरहितत्वाच्चतुरं मनोऽस्येति मनोबुद्धिरहङ्कारश्चित्तं चतुष्टयमात्मा अस्येति वा चतुरात्मा। "ब्रह्मा दक्षादयः कालस्तथैवाखिलजन्तवः। विभूतयो हरेरेता जगतः सृष्टिहेतवः। विष्णुर्मन्वादयः कालः सर्व्वभूतानि च द्विज!। स्थितेर्निमित्तभूतस्य विष्णोरेता